

# НЕМИС ТОПОНИМИКАСИДАГИ ЛИСОНИЙ ҚАТЛАМЛАР

доц. С.И.Аноркулов (СамДЧТИ)

Ўтган даврларда Германия худуди турли тарихий ўзгаришларга учраган, бу эса географик номларга таъсир этмай қолиши мумкин эмас. Ҳозирга қадар мамлакат харитасида бу ҳудудларда анча вақтлар олдин яшаган у ёки бу халқларнинг босиб олиниши даврида вужудга келган номлар мавжуд.

Т.В.Передрееваннинг тадқиқотида кўра, ҳудудга кўра географик номлар турли қатламлар бўйича номланади. Шарқий ўрта немис худудида, Эльба ва Заале дарёларининг кесишув чизигидан шарқроқда ҳинд-европа деб номланувчи қатлам жойлашган бўлиб, у мил.ав. 2000-йилдан мил.ав. 500-йилгача қайд қилинган. Ундан кейин мил.ав. 500-йилдан миллиодий 1050 йилгача қадимги юқори немис қатлами мавжуд бўлган. Мазкур даврга хос номларга *-leben, -ingen* (тахминан III-VI асрлар), – *buttel va heim* билан тугайдиган атоқли отлар киради. 600-йиллардан бу ҳудудга славянлар келган. X аср бошларидан ҳудуднинг немислар томонидан босиб олиниши натижасида бу ерлар янги немис қатлами вакиллари ихтиёрига ўтган. XII асрдан эрта немис қатлами ҳақида гапириш мумкин, бу вақтда “бу ерларда немис деҳқонлари кенг тарқалди, шу тариқа немис тилида сўзлашувчилар сони кескин ошди: XII-XIII асрларда шимолдан жанубгача, яъни Болтиқ денгиздан Руда тоғларигача немислар аҳолининг катта қисмини ташкил этди” [Хенгст, 2015, б.118]. XV-XVI асрларда мамлакат ривожланиши давомида янги аҳоли масканлари пайдо бўла бошлади, ушбу топонимлар айримларининг номлари ҳозиргача ҳам мавжуд [Передреева, 2018].

Немисча топонимларнинг айрим гуруҳларига батафсилроқ тўхталамиз, хусусан, келиб чиқиши кельтча, лотинча, немисча ва славянча бўлган номларни кўриб чиқамиз.

Олимларнинг таъкидлашича, Германияда бугунги кунга қадар сақланиб қолган қадимги топонимлар кельтлар ва иллирияликларга бориб тақалади. Улар римликлар ва юнон географлари орқали лотинча, қисман юнонча шаклда ўтиб келган. Мисол тариқасида *Rhein, Regensburg* сингари номларни келтириш мумкин. *Rhein* дарёсининг номи кельтча *rhenus* – “оқар сув” сўзидан келиб чиққан [Топонимический словарь, 2005, б.218]. Аслида кельтча номларнинг катта қисми йўқолиб кетган ёки янги географик терминлар билан алмаштирилган. Айримлари эса товуш шаклини ўзгартириб, ҳозиргача сақланиб қолган, масалан “*Rigomagus*” “*Remagen*”га, “*Lorodunum*” эса “*Ladenburg*”га ўзгарган. Чунончи, Германия харитасида лотинча келиб чиқишга эга бўлган (масалан, *Regensburg, Regina Castra* Рим қалъаси шарафига номланган) ва кельтча ибтидога эга бўлган (*-(i)acum* билан тугайдиган) номлар ҳам учрайди. Содда гидронимларга қарама-қарши ўлароқ кельтча ибтидога эга бўлган ойконимларнинг катта қисми кўшма сўзлардир. Бироқ, *-acum, -iacum* кўшимчалари билан тугайдиган номлар кельтча ёки римча отлардан ясалган бўлиб, истисно тариқасида муайян ҳудуднинг ўз соҳибига тегишлилигини англатади. Замонавий немис тилида мазкур номлар *-ach (-ich)* билан тугайди: *Antinnacum* («Антуннус мулки») – ҳозирги “*Andernach*” шаҳри; *Juliacum* («Юлиус мулки») – “*Julich*” шаҳри [Передреева, 2018].

Римликлар истилоси оқибатлари сифатида немис топонимикасидаги лотинча изларни ҳам қайд қилиш мумкин. Кўплаб Рим расмий шаҳарлари номлари кундалик нутқда алоҳида номларга эга бўлган. Масалан, *Konstanz* шаҳри VII асрда кайзер *Constantius Chlorus* шарафига номланди, *Кельн* номи эса *Colonia Claudia Augusta*

*Agrippinensium* сўз бирикмаси қисқартмасидан ҳосил бўлган. V асрда фақат *Colonia* сўзи қолган, у ўрта юқори немис даврида *Kolne* тарзида айtilган, ўрта немис даврида эса *Collen*га айланган. Келиб чиқиши лотинча бўлган турдош отлар, *castellum* (қалъа) сингари ҳарбий терминлар немис тилига ўзлашиб, аста-секин топонимларга айланган. Масалан, *Kastel* 1162 йилда лотинча *Castellum Mattiacorum*дан кейинчалик эса ҳозирги *Kassel*га айланган.

Келиб чиқиши немисча бўлган иккита номнинг этимологиясини кўриб чиқамиз: 1126 йилда *Stenvorde* деган жой тошли ердаги қалъа бўлган (ҳозирги *Steinfurt* шаҳри). Сўз ясалишига кўра ушбу топоним мил.ав. II асрда Клавдий Птолемей ишларида қайд қилинган Везер дарёсидаги кечувга мувофиқ келади. Яна бир мисолимиз, *Deidesheim Niederkirchen* қишлоғи номидир. У 1430-йилда *hofzunderkirchen* («пастдаги черков ёнида») дея тавсифланган. Ҳозирги вақтда *Niederkirchen* кичик бир коммуна номидир. Келтириб ўтилган географик номлар апеллатларнинг қўшилувидан топонимнинг ҳосил бўлишини изоҳлайди, хусусан, дарё кечуви ва аҳоли пунктнинг маркази сифатида черков яққол ажралиб турувчи қирра бўлиб, ҳудуднинг идентификатори сифатида намоён бўлади. Немисча *Halle* шаҳар тарихи ҳудудда туз излаб топиш тарихи билан бевосита боғлиқ. 806-йилда шаҳар *Halla* тарзида номланади, ҳозирги кунда *Halle*. Шаҳар туз манбалари ёнида вужудга келган, одатда унинг номини ўрта юқори немисча *halle* (туз кони) билан боғлашади. Бу ном қадимги юқори немисча *halla* (қурилишлар колоннаси) дан пайдо бўлган деган фараз ҳам мавжуд. Номни туз пишириш печлари шакли билан ҳам боғлашади [Гатауллин, 2018, б.545].

Муайян ҳудудда яшовчи халқлар ҳам муҳим тавсифга эга. Рим колониялаштирилиши даврида қабилалар номлари ҳудудни белгилашда муҳим мўлжал бўлиб хизмат қилган. Энг аввало, германча ва немисча онимлардан ҳосил бўлган *-ing* суффиксли сўзлар хусусида кетмоқда. Мазкур суффикс “бир инсоннинг бошқа инсонга тегишлилигини билдиради”. Масалан, А. Бахнинг тадқиқотида қуйидаги ахборот берилади: *Sigimar* исмли эркак маълум бир инсонлар гуруҳи (оила, уруғ, дружина)нинг бошлиғи бўлган. Аста-секинлик билан ушбу ҳамжамиятни унинг номи шарафига айтиш одати пайдо бўлади *die Sigmaringe* (қадимги юқори немис тилида *Sigimar*инга «Зигимар одамлари»ни англатади). Зарурат бўлганда шу инсонлар яшаган жойни ифодалаш учун кўплик ва тушум келишиги шакли ишлатилган: *bei den Sigmaringen*. Дарёлар номлари ва турдош отлар жойни кўрсатиш учун ишлатилган: *Elbingen* («bei den am Fluss Elbwohnenden Leuten» деяри. «Эльба дарёси бўйича яшовчи инсонлар»); *Holzingen* («beiden Leuten im Holz, d.h. im Wald» деяри. «ўрмондаги одамлар») [Bach, 1954, б. 570].

Аҳоли кўчиши вақтида герман вилоятларида *-ingen* билан тугайдиган ҳудуд номлари кенг тарқалган. Ўша вақтда ҳудудлар номлашнинг яна бир усули мавжуд бўлган: *heim* сўзли географик номлар “уй, яшаш жойи, Ватан” маъноларини англатган (*Sigmarsheim* – қаратқич келишигидаги, бирликдаги атоқли от) ёки оила яшайдиган жой (*Sigmaringoheim* – қаратқич келишигидаги, кўпликдаги атоқли от) [Bach, 1954, б.570].

Бугунги кунда *-ingen* ва *-heim* билан тугайдиган онимларнинг аллеман ва франк қабилаларининг V-VI асрлардаги тарқалиш ҳудуди билан алоқадорлиги ҳақидаги фикрлар кенг тарқалган: *-ingen* аллеманлар ҳудуди, *-heim* эса франкларнинг яшаш жойи, деб ҳисобланган. Аслида, мазкур вазиятда маданий ландшафтлар орасидаги лисоний мутаносиблик катта таъсир кўрсатган. Бу нарса тарихий Эльзас вилояти ҳудудида яққол билинади, зеро бу ердаги, яъни Эльба дарёси бўйидаги

текисликлардаги, *Hagenau* ва *Muhlhausen* шаҳарлари ўртасидаги *-heim*ли топонимлар франкларнинг муқим ўрнашиб олганлиги эмас, балки эрта ўрта аср даврида франклар давлати билан кескин сиёсий алоқалардан далолат беради [Berger, 1999, б. 12-16].

**ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:**

1. Eichler E. Die Ortsnamen des Kreises Leipzig. – Halle Nienmeyer, 1960
2. Arnold W. Ansiedlungen und Wanderungen deutscher Stämme: zumeist nach hessischen Ortsnamen. 2. Aufl. – Marburg: Elwert, 1881
3. Neubert G. Eigennamen als Bestandteil von Benennungen [Text] / G. Neubert // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig : Herder-Institut, 1980. – № 6. -S.
4. Greule A. Die Flussnamen Württembergs : Ergebnisse und Probleme ihrer Forschung [Text] / A. Greule // Ortsnamenforschung in Südwestdeutschland: Festkolloquium anlässlich des 65. Geburtstages von Dr. Lutz Reichardt am 10. Dezember 1999 / hrsg. Von Ulrich Sieber. – Stuttgart : Universitätsbibliothek, 2000.